

KISS GY. CSABA

Magyar képek Fiuméről XIX. századi útirajzokban

„Fiumét egy bizonyos nemével a szent
vonzalomnak szerettük említeni...”
(Kossuth Lajos, 1841)

A XIX. századi magyar közösségi képzeletben megformált Fiume-kép bemutatása megérdemelné akár egy monografikus földolgozást is. A kikötőváros – túlzás nélkül mondhatjuk – mágikus helyévé vált a magyar imagináriumban. Irodalmi szövegek, nosztalgia, visszaemlékezések tették azzá. Varázsát többek között az adta, hogy a Kárpát-medence közepén élő szárazföldi magyaroknak a nagyvilágra nyíló tengert és a Mediterráneum délszaki világát jelentette. Ugyanakkor a várost közjogi kapocs fűzte a Magyar Királysághoz. Maga a hely az egzotikum különlegesével bírt, de mégis elérhető távolságban volt az ország középső, nyugati és déli területeitől. A városnak sajátos kultusza alakult ki a magyar kultúrában.¹

Az első, de különösen a második világháború után viszont Fiume eltávolodott Magyarországtól. Nemcsak az új politikai határok vitték távolra tőlünk, hanem a gyökeresen megváltozott világ is, különösen a kommunista diktatúra évtizedeiben. Egy ideig áthatolhatatlan fal választotta el egymástól Magyarországot és a második jugoszláv államot. Magyarországon például hosszú ideig nem volt szabad a nálunk meghonosodott történelmi nevén Fiuménak nevezni a várost. Bármilyen meglepő hagyományunk értetlen félresöprése, előfordul a szabad Magyarországon is, hogy horvát nevén említik magyar szövegben. Ugyanakkor érdemes felidézni: amikor 2003-ban közös horvát–magyar tudományos konferenciát tartottunk odalent, horvát barátaink magától értetődőnek tartották, hogy mi magyarul Fiumét mondunk. Nem lehet úgy tenni, mintha a horvátországi városnak semmi köze sem lett volna az 1918 előtti magyar kikötővároshoz.

Nem csodálhatjuk ezért, hogy a mesés képzelet magasságába emelkedett a város magyar emlékezete. Hogy mégis mennyire élő hagyományról van szó, jól

mutatta, hogy a Skultéty Csaba gyűjteményéből készült *Fiume magyar emlékezete* című kiállítást (kurátora: Benkő Andrea) mekkora érdeklődés fogadta Magyarországon. 2009-ben Budapesten, utána pedig a következő években még négy városban mutatták be. Sok látogatója közül akadt talán olyan is, aki nem gondolta, hogy ez a város ma is létezik, és egykönnyen személyesen is felkereshető Horvátországban.

A továbbiakban a magyar utazási irodalom néhány fiumei vedutáját szeretném bemutatni a XIX. századból. Az utazási irodalom viszonylag tág kategória, különböző változatai vannak az útirajztól kezdve az útinaplóig, az útleírásig és az útkönyvig. Általában a szépirodalom határsávjára helyezik e szövegeket. Hogy a magyar kultúrában is milyen jelentős művek születtek ebben a műfajban, igazolásul csak Petőfi Sándor és Hamvas Béla nevét említem. Az itt tárgyalandó művek részben útinaplók, részben pedig útirajzok. Irodalmunk nem egy klasszikusának tollából született Fiuméről értékes alkotás, Jókai Mór-tól Kosztolányi Dezsőig. A XVIII. század végén Mária Terézia ismert rendeleteitől (1776, 1779 a corpus separatumról) kezdődött a város magyar „felfedezése”. Ennek elsősorban gazdasági és politikai okai voltak. Itt utalnék a modern nemzetállami (magyar és horvát) tervek, illetőleg a kikötő jelentőségére. A várost is részletesen tárgyalja gróf Teleki Domokos 1796-ban megjelent útleírása (*Egynéhány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországnak rövid esmeretéseivel*).

A városról szóló XIX. századi magyar utazási irodalomnak két fő korszakáról beszélhetünk. Az első az 1830-as és ’40-es évekre esett, a másik pedig a század utolsó három évtizedére.

A reformkor évtizedeiben jelentős politikusaink – Széchenyi István, Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos – sorra felkeresték a kikötővárost. Élményeiket, emlékeiket naplófeljegyzésekben, publicisztikai írásokban örökítették meg. Ebben az időszakban (egészen pontosan 1830 és 1839 között) Fiumében élt a város gimnáziumának első magyar nyelvet tanító tanára, Császár Ferenc, a sokoldalú irodalmár, aki magyar nyelvkönyvet készített olaszoknak, és aki itteni élményeit elbeszélésekben és versekben örökítette meg. 1842-ben ismeretterjesztő munkát adott ki Pesten és Budán *A fiumei kikötő* címmel.

Széchenyi István, a magyar reformok elindítója németül írt *Naplójában* először 1828-ban számol be itteni tartózkodásáról. Később több alkalommal vissza-

¹ E téma irodalmi részével több publikációban foglalkoztam már (a legutóbbi: *Fiume a magyar irodalomban*, *Életünk*, 2009/9., 52–58.)

tért ide, találkozott a helyi elit képviselőivel, bejárta a környéket is. Wesselényi Miklós 1836. június 1. és 13. között tartózkodott a városban és környékén. „Fiume sokat szépült azon 21 év óta, hogy én nem láttam. Épült, csinosodott, töltés által egy új piaca támadt, melynek Ürményi-piac a neve. Most igen jó trottoirjai vannak; sár és por soha sincs” – olvassuk *Naplótöredékeiben*. Kossuth Lajos 1842-ben jelentette meg cikket *Duna és Fiume* címmel a Pesti Hírlapban, amelyben a fiumei vasút megépítését szorgalmazta. Személyesen 1845. október 29-én érkezett meg a városba, levélben számolt be feleségének az utazásról és megérkezéséről. „Lakom igen nagyszé-
rűen gyönyörű. [...] Ablakaim a tengerre nyílnak, melynek örökké változó színjátéka egy kimeríthet-
len élelet. Sorban horgonyok ablakom alatt, vagy tíz kereskedői háromárbcos hajó, mik Magyarország feles természeti kincseit a világ távol részébe vien-
dik...” 1846-ban látott napvilágot híres *Tengerhez magyar! el a tengerhez* című cikke, amelyben szintén a vasútépítés fontosságát hangsúlyozza. Érdemes idézni szavait: „Engem a mi tengerünkhöz a fiumei vasút építése vitt el. Ennek a vasútnak az építése, mellyel örökre eljegyezzük a Dunát az Adriával, a magyarokat a világ civilizációjával, és ez egyben eljegyzési gyűrű lesz a magyarok és horvátok között, akik hat évszázad békés együttélés után öreg korukra veszekednek.”

T. Csapó Ida a kormányzónak, Nemeskéri Kis Pál fiumei és tengerparti kormányzónak volt a felesége, aki 1837-től 1848-ig élt a városban. Jótékonykodásának emlékezete hosszú ideig megmaradt, a második világháború előtt még utcája is volt a városban. (A helyi magyar közösség törekszik ennek visszaállítására.) Az ő *Naplójegyzetei* értékes forrást jelentenek a korszakhoz, a fiumei elit társasági életéhez. 1838. augusztus 10-i följegyzése a földrengésről: „A következő pénteki nap örökké emlékezetes marad Fiuméra. Már reggel hallatszott több, kimondhatatlan, irtózatos dübörgés a föld öléből! Este nyolckor nagyon megrendült a föld, a megrepedt falakról minden lehullott, megcsöndültek a harangok, téglák, kődarabok estek le.” Tanulságos, amikor beszámol arról a vacsoráról, amelyen férjével Széchenyit és Kossuthot együtt látták vendégül.

1846-ban látott napvilágot a *Magyarföld és népei eredeti képekben* című reprezentatív kiadvány Vahot Imre szerkesztésében. *Fiume és a magyar tenger-
mélék* bemutatására a kötet szerzői közül Kolmár József

szerkesztő, újságíró vállalkozott. Ez az írás is dicséri a hely földrajzi fekvését, a város fejlődését. „A város naponként szebbül, és kellemdus tájékaival beillenék egy kis édennek, ha a körülvevő tar hegyek hamuszín helyett a tenyésző élet virító zöldjébe öltöztetnék. [...] látni környékeket, hol olajfa, füge, mandula, bor és más déli gyümölcsök bámulatosan tenyésznek... / A régi város rendezetlen zeglyuk, keskeny utcákkal, de annál rendesebb az újváros, nyílt és barátságos képével és csinos járdával. Említést érdemel utcái közt a corso... s piacai közt az Ürményi-tér; házai két- és háromemeletesek.”

A következő korszak a XIX. század utolsó három évtizedét jelenti. Az első említésre érdemes útirajz szerzője Herman Ottó, a magyar tudomány utolsó polihisztorja, aki biológiától a néprajztudományig végzett kutatásokat; ő nem vándorkedvből, hanem kényszerből járt az Adrián. Fiatal emberként sorozták be – büntetésül – katonának, s 1859-ben vitték egységével a Bécs–Trieszt vasútvonalon Szentpéterig, onnan pedig gyalogosan kellett lemasírozniuk Fiuméba. Csak 12 évvel később közölte *Adriai képek* címmel cikksorozatát katonaelményeiről a Vasárnapi Újság hasábjain. Neki a város elsősorban a tengerrel való találkozást jelentette. „Fiuméba érve, nem törődtem a házakkal, emberekkel, a hegyszámra felhalmozott narancsokkal, mert a tenger kellett nekem. [...] A szakadó est is ott talált. Az örök tükörben néztem a csillagokat, mint ingott és cikázott fényük a hullámokon; és néztem az éji halászok sajkatüzét, a tenger pásztortüzeit, melyeknek fénye mint egy tűzkigyó futott végig a tükröző vizeken.” A kikötővárost így jellemezte: „Furcsa bogpontja a nyelveknek s így az emberfajtáknak is.” Kíváncsian járt a piacon, különösen a halfajták és a déligyümölcsök érdekelték.

Az osztrák–magyar és a magyar–horvát kiegyezés éveiben élénkebb lett Magyarországon a Fiume utáni érdeklődés. Politikusok, újságírók és költők idézték fel a kikötővárosnak és környékének politikai, illetve gazdasági jelentőségét, mediterrán szépségét. Jókai Mór írta napilapjában, a Honban 1867. március 15-én: „Fiume Magyarországra nézve nem csak egy hű leány eszményi képe, hanem egy igen prózai szükség... Fiume az egyedüli ajtó, amelyen keresztül Magyarország a világkereskedelemmel egyenes összeköttetésbe léphet...” Egyébként az író 1881 szeptemberében járt először a városban és az akkori Európa szállóban – a tengerparti sétányon található épületen néhány éve emléktábla őrzi az emlékét. Fontos változást jelen-

tett a kikötőváros életében, hogy 1873-ban elkészült a Budapest–Zágráb–Károlyváros–Fiume vasútvonal. Újabb kereskedelmi lehetőségek nyíltak ezzel, és megkezdődött az adriai turizmus ebből az irányból is.

1881-ben két jelentős honismereteti munka jelent meg magyarul a városról: Jakab Elek: *A magyar Fiume* és Lázár Gyula: *Fiume – a magyar korona gyöngye*. („A magyar korona gyöngye” epitheton ornans a hagyomány szerint Kossuth Lajostól származik, először ő írta le egy levélben, amelynek címzettje Antun Walluschnig, a Fiumei Kereskedelmi Kamara elnöke volt.)

Tanárokból, kormányzósági tisztviselőkből, újságírókból, üzletemberekből kis magyar kolónia is alakult a városban. Közéjük tartozott Kánya Emília, az első női magyar lapszerkesztő, aki 1884 decemberétől élt itt. Érdemes idézni visszaemlékezéseiből, mit jelentett neki a mediterrán táj: „El voltam ragadtatva a pompás vidék, a tenger nagyszerű szépsége által, de leginkább elbájtolt a dús déli növényzet, mely mindenütt körülvett. A babérandók, a februárban virágzásban álló kaméliafák, magnóliák, a szabadban tenyésző pálmák, yukkák, rododendronok, azéleák, nem is említve a jácintokat, és az üde, kívánatos, dús növényzetet, ahová a szemem csak tévedt, és mindezen felett az örökké élő, mozgó, hullámos, titokzatos tenger változó, fényes színjátékával.” Ebben az évben látott napvilágot az első modern magyar útikönyv is a kikötővárosról és környékéről. Kenedi Géza, a neves újságíró volt a szerzője *A Quarnero, Fiume és Abbazia* című könyvnek, amely gazdag művelődéstörténeti és gyakorlati tájékoztatást nyújtott az egyre nagyobb számú érdeklődőnek. Szintén ő készítette el az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című magyar és német nyelvű sorozatban a Fiuméről szóló részt.

A magyar millennium 1896-os alkalmára nagyszabású monográfia-sorozat készült az ország megyéinek a bemutatására Borovszky Samu szerkesztésében. 1897-ben látott napvilágot Budapesten a *Fiume és a magyar-horvát tengerpart* című könyv (szerkesztője: Sziklay János újságíró, művelődéstörténész). A gazdag tartalmú kötet a város és a tenger mellék történetét, kultúráját, irodalmát mutatja be. Szerzői között ott találjuk a várossal foglalkozó kitűnő szak-

emberek, tollforgatók legjavát, mint például a topográfiai leírást elkészítő Sziklay Jánost, Ernesto Brelich városi tanácsost (a magyar irodalom fordítóját), Nicolò Gelletich-et, a városi képviselő testület alelnökét, Fest Aladár főgimnáziumi igazgatót. A XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedében számos magyarországi középiskola programjában szerepelt néhány napos fiumei-tengerparti tanulmányi kirándulás; nem egy ilyen utazásnak az élményeit megörökítették azután az iskola értesítőjében vagy külön füzet formájában jelentették meg. Ez volt az az időszak, amikor jelentős mértékben föllendült az adriai turizmus, magyar nyelven is számos gyakorlati célokat szolgáló bédekker látott napvilágot.

Befejezésül Szinnyei Ottmár vitorlás útirajzát szeretném említeni. 1892-ben jelent meg *Magyar lobogó alatt az Adrián* címmel Budapesten. Szerzője egy budapesti tisztviselő, aki többek között újságírással, műfordítással is foglalkozott. Valójában ez az egy könyve született – egy adriai vitorlással tett utazás színes története. Leírja, hogyan készült el Györök Leó (az 1870-es évek Fiuméjének érdekes alakja, nyelvtanár, festő) Kurul nevű vitorlása, amellyel nekivágtak a tengernek. (Indulás előtt öt napot töltöttek a kikötővárosban.) A könyv második fejezete mutatja be Fiumét és a város fölötti Tersattot. Plasztikus képekben jelenik meg itt előttünk a modern tengerparti sétány, a riva, az Óváros, a Fiumara folyó melléke, a kikötő, az osteriák (vendéglők). Az új vásárcsarnokról azt olvashatjuk, hogy Fiume e tekintetben még Budapestet is megelőzi. „Kora reggel nagy élénkség uralkodik ezen a tájon. A fiumei gazdaasszonyok cselédjeikkel ott sűrögnek-forgognak a kirakott élelmiszerek körül és nagy hangerővel alkuszhatnak a kofákkal, kik éppen olyan pergő nyelvűek és szabadszájúak, mint akár a mieink. Az utolsó áruzsarnok, melyben a tengernek mindenféle alakú és színű szörnyetegeit árulják, leginkább érdekelt bennünket. Tarka-barka tengeri halak, óriási rákok, tengeri pókok, ehető kagylók, polypok, sepiák, tengeri tusköncök várják itt a vevőt.”

A magyar kortársak a XIX. század végén Fiumét bizonyos tekintetben Budapest testvérvárosaként tartották számon. Kétségkívül volt hasonlóság köztük – egyfelől a modern építészet, másfelől a páratlanul dinamikus fejlődés vonatkozásában.